

NÁDASI ÉVA:

FALU ÉS KÖZÖSSÉG

(Kutatási hipotézis)

A probléma vázolója

Egy nagyobb lélegzetű etnopszociológiai kutatás tapasztalatai nyomán arra az eredményre jutottunk, hogy a falvak csoportosításához, illetve csoportosulásuk megállapításához nem elegendő a szokásos külsődleges tényezők feltárása, mint pl. a mezőgazdaság, az ipar, az infrastruktúra, a migráció, az igazgatás s megannyi más faktor szerkezetének, változásának elemzése. Ezek ugyan mind településformáló tényezők, és mind hatnak a közösség struktúrájára, azzal kölcsönhatásba lépnek, de végül is azon kívüli, exogén faktoroknak tekinthetők. Ha csupán e tényezőket vizsgáljuk, az a furcsa helyzet áll elő, hogy a társadalomtudományok „*differentia specifica*”-ját, az embert, az emberi közösséget tévesztjük szem elől.

Mindezt azokkal a kutatási tapasztalatokkal tudnánk alátámasztani, melyeket a vizsgálat során szereztünk. E tapasztalatok egyike az, hogy ugyan annyiféle csoportosítás, illetve csoportosítási lehetőség létezik, ahányféle kutatási cél és vizsgálati terület, e „*mesterséges*” csoportosítások azonban nem mindig esnek egybe a falusi közösségek tényleges csoportosulásaival. Ugyanakkor a sokféle csoportosítási lehetőség ellenére a falvak általunk alapstruktúrájának nevezett szférája – a gazdálkodás mikéntje (művelési módok, technikai színvonal) és a populáció demográfiai magatartása – a vizsgált területen és időszakban feszesebb, kevésbé specifikus struktúrájának, azaz relatíve egységesebbnek mutatkozott, mint az egyéb területek.¹

Az elmondottakból három dolog következik: a) a különféle egységek alapstruktúrája, illetve a jelenségek szintjén mutatkozó szerkezete *két elkülönülő szféra*, melyeket nem szabad összetéveszteni és azonosítani; b) alátámasztja ezt, hogy a néprajztudomány eddigi, főleg kulturális szempontok, azaz többnyire a jelenségszint alapján végzett csoportosításai – kevés kivétellel – nem tudták bizonyítani a definiált egységek közötti alapvető különbségek létezését; c) mivel azonban tapasztalataink szerint léteznek csoportok, így erősen feltételezhető, hogy ezek a tényleges – tehát nem a tudomány által lokalizált – csoportosulások *főként tudati tényezők*, illetve bizonyos mértékig a kulturális alrendszer differenciált szerkezete alapján tárhatók fel.

Vagyis visszajutottunk kezdeti problémánkhoz: a társadalomtudományi kutatások és a közösségek belső működésének viszonyához. Látható, hogy a „*szociális tevékenység*” motivációinak, tudati vetületének vizsgálata nemcsak hogy fontos, hanem feltétlenül szükséges is lenne.

Az ilyen típusú kutatások hiánya két fő tényezőre vezethető vissza. Elsősorban arra, hogy a munkák más tudományágak terénümaként – pl. szociológia, szociálpszichológia – vannak nyilvántartva. Ebből következően olyan kutatói magatartást kívánnak meg, amely két, esetleg több diszciplína iránt is affinitást mutat. Másodsorban fontos ok az, hogy a vázolt probléma nem könnyen feltárható terület, amit még nehezít, hogy nálunk előzmények, követhető nyomok nemigen vannak. Nem állítjuk azonban, hogy a közösségre vonatkozó vizsgálatok teljesen hiányoznak. Az ezzel kapcsolatos kutatások a magunk szempontjai szerint három fő csoportra oszthatók: az egyik a gazdaságtörténeti tanulmányok sorozata,² melyek a közösségek működésének gazdasági oldalát elemzik, a másik a jogtörténeti-néprajzi munkák közé tartozó elemzések, melyek a csoportok jogi, szokásjogi vonatkozásait vizsgálják,³ a harmadik pedig a szociálpszichológia oldaláról közelítő csoportkutatások sora,⁴ melyek a közösségek pszichés működését próbálják feltárni.

Az első két terület főleg történeti studium, az utolsó viszont empirikus, sőt experimentális diszciplína, amely nem csak a konkrétan létező csoportok folyamatait, hanem a kísérleti körülmények között mesterségesen létrehozott csoportok „steril”, azaz a társadalmi eseményektől független viszonyait is vizsgálja.⁵

Láthattuk azonban, hogy elsősorban a *történetileg létező közösségek belső működésének, pszichés folyamatainak feltárására lenne szükség*, többek között például a tényleges csoportok lehatárolásához. Az ilyen jellegű kutatások más okból is hasznosak lehetnének. Eredményeik révén kiderülhetne, hogy szociális szempontból mely közösségi formák a leghatékonyabbak, illetve, hogyan kell megszerveződnie egy adott települési egységnek ahhoz, hogy társadalmilag optimálisan működjön. Választ adhatnának arra, hogy egy adott emberi – települési együttes tényleges térszervező ereje – kisugárzása – meddig, mire terjed(het) ki. Mindennek gyakorlati haszna – pl. a területi tervezés, a településhálózat-fejlesztés számára – könnyen belátható. Azonban a szembetűnő lehetőségen – a társadalom hatékony vagy hatékonyabb működésén, illetve ilyen irányú befolyásolásán – túl általában az emberi közösségek belső mechanizmusairól, folyamatairól konkrét egységek vizsgálata révén nyernénk ismereteket, ami az ember önismeretéhez, társas lény mivolta következtében szorosan hozzátartozik.

Végül a kutatási eredményeknek van egy másik, az eddig említettektől eltérő alternatívája is. Kiderülhetne például az is, hogy a „klasszikus” közösségszempínyekkel le kell számolnunk, mivel az individuumnak, az önérvényesítésnek egyre nagyobb teret engedő világunkban a közösségre az eddigiektől eltérő funkciók ellátása hárul.

I. Fogalomdefiníciók

Legelőször a címben is előforduló két fogalmat kell tisztáznunk, mivel ezek jelentik a munka alappilléreit. A sokféle lehetséges definíció közül a teljesség igénye nélkül, itt csak a magunk számára hasznosíthatókra térhetünk ki.

1.1. A közösség fogalma és alapvető jellemzői

A közösség fogalmát minden tudományág a maga szempontjai szerint értelmezi. A gazdaságtörténet az embercsoportot nevezi közösségnek, amely gazdasági ügyeit közösen intézi, vagyis közösen gazdálkodik. A néprajzos, a szociológus a közös hagyományokkal, közös norma- és értékrendszerrel rendelkezőket tekinti annak. A jogtörténet azokat, akiknél a közösség és a közösségirányítás még nem vált el egymástól, illetve autonóm módon, szokásjog alapján történik, a szociálpszichológus pedig az egyének közötti gyakori interakciókra és az érzelmileg is megélt (affektív) összetartozástudatra helyezi a hangsúlyt.⁶ Tehát minden diszciplína az általa fontosnak tartott oldalt hangsúlyozza, észrevehető azonban, hogy e fogalomértelmezések mindegyikének van egy közös feltétele: a közös terület és lakóhely birtoklása, mely nélkül tényleges közösség ki sem alakulhat. A különféle aspektusok együtteséből összeáll a sokarcú valóság, illetve a fogalom maga. Ezek szerint, közösségnek tekinthetők azok az embercsoportok, amelyek területileg egy helyen élnek, s tagjai részben vérségi, részben hagyományok által *szabályozott szoros és kölcsönös kapcsolatban* állnak egymással. Együttesük szükségképpen *strukturált*, kapcsolataik *együttműködő* jellegűek, melyeket a közös norma- és értékrendszer mellett, célracionális okok, valamint *affektív összetartozástudat* is motivál.⁷ Röviden úgy is mondhatnánk, hogy közösség az egyének szűkebb, strukturált köre. Ez a tág terjedelmű megfogalmazás azonban eltérítene tulajdonképpeni témánktól, a tradicionális közösségek vizsgálatától, mivel ebbe a meghatározásba másfajta közösségek – pl. család, rokonság – is beletartoznak.

A közösség fogalmát céljainknak megfelelően, elsősorban szociológiai, illetve szociálpszichológiai szempontból vizsgáltuk meg. Az első definícióban mindkét aspektus megtalálható, így az elkülönítés pusztán azt jelenti, hogy a fogalomnak más-más dimenzióját hangsúlyozzuk.

Nevezetesen a szociológiai vizsgálatok számára a célracionális okok által létrehozott együttműködés ténye, körülményei, eredményei fontosak, a társadalomlélektan oldaláról pedig az együttműködés kiváltotta közösségi pszichikus reakciók (pl. az összetartozástudat vagy az interperszonális viszonyok) jelentik a vizsgálandó problémát. Összefüggő, nehezen szétválasztható dolgokról van itt szó, érintkező tudományterületekről, ami azt jelenti, hogy a gyakorlatban hiába koncentrálnak az egyik területre, óhatatlanul a másik kérdéseibe is beleütközünk. Ahogy HUNYADI György fogalmazza: „A szociálpszichológia tudományterületének közepén húzódik egy határvonal: az egyénre vonatkozó és az emberek szűkebb-tágabb körére vonatkozó kutatások határvonala. A pszichológiai és szociológiai gondolatsorok mégsem torpannak meg ennél a logikai választóvonalnál.”⁸

Ez a megállapítás vonatkozik a szociológia és a szociálpszichológia kapcsolatára is. Elkülönítésüknek elsősorban teoretikus jelentősége van, számunkra pedig segítséget nyújt a közösség és a csoport fogalma közötti különbségek tisztázásához. E fogalmakat ugyanis igen gyakran hasonlóan definiálják, s az azonos vagy hasonló kritériumok következtében egymás szinonimájaként is használják. Véleményünk szerint azonban a két fogalom között a vizsgált objektumhoz való viszonyban kifejeződő, alapvető különbség van. Csoportnak tartjuk ugyanis azt a populációt, amelyet a kutatók tudományos szempontok alapján, mintegy „*kívülről*”, *egységként határoznak meg*, közösségnek pedig azt az embercsoportot, amely *önmagát „belülről” is egységnek tekinti*.

Ennek a megközelítésnek a néprajzi szakirodalomban vannak hagyományai, hiszen BARTH, F. etnikai csoport-definíciójában az önidentifikálás, azaz a tudatos elkülönülés fontos feltétel.⁹ FILEP Antal és KÓSA László is hasonlóan fogalmaz, mikor az e kritériumnak eleget tevő csoportot valós néprajzi csoportnak, viszont a „csak” néprajzi vizsgálat nyomán kirajzolódó egységeket etnokulturális csoportnak tekinti.¹⁰ Látható, hogy a szinte azonosan definiált fogalmak más-más elnevezések alá sorolódtak be. Ez azt bizonyítja, hogy a szoros interakciók, illetve az egyéni azonosulás következtében létrejövő belső egység fontosságát az egyéb tudományágak képviselői is felismerték, s szükségességét ki is mondják. Mivel azonban a csoporttal való azonosulás a nyílt vagy burkolt közös törekvések kisebb-nagyobb mértékű egyéni interiorizálását (belsővé tételét) jelenti, tehát lényege szerint szociálpszichológiai folyamat, mondhatjuk azt is, hogy a csoport szociológiai, a közösség pedig szociálpszichológiai fogalom. A csoport lazább alakzat – hiszen „ad hoc” jellegű is lehet –, mérete, jellege ennek megfelelően igen változatos,¹¹ míg a közösség történeti folyamatokban létrejövő szorosabb egység, azaz az emberi kapcsolatrendszerre vonatkozó szűkebb értelmű fogalom. Az együttes tevékenység, a szoros kapcsolat nyomán szükségképpen létrejönnek az interakciók, a közösségi pszichikus reakciók, melyek aztán strukturálják az emberi együttest, vagyis kialakítják a csoporthierarchiát, a norma- és értékrendszert, valamint a hagyomány világát. Az utóbbi kialakulása megerősíti a csoport és a közösség különbségeiről mondottakat, hiszen hagyományok létrejötte csak egymással *szoros és tartós* kapcsolatban lévő egységekben képzelhető el. Közösséget tehát csak olyan kisebb emberi együttesek alkothatnak, akiknek tagjai ismerik egymást és tartós személyes kapcsolatban állnak egymással. Ebben az értelemben nem lehet közösség a jászok, a kunok, a székelyek csoportja, de közösséget alkothatnak egy-egy falu lakói, esetleg három-négy szomszédos település lakosai. Természetesen a közösségi lét – mindazt értve rajta, amit a fentiekben leírtunk –, nem törvényszerű még egy falu esetében sem, napjaink individuális világában különösen nem az, de a történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a megelőző korszakokban a fennmaradás kényszere általában önszabályozó, organikus közösségekké kovácsolta a heterogén embercsoportokat. Erről azonban a falu fogalmának kifejtésekor fogunk bővebben szólni.

Nem beszéltünk még a *közösség és az egyén* viszonyáról – amely pedig fontos alapviszonya a közösségi kapcsolatrendszernek –, bár az egyéni azonosulás fontosságának hangsúlyozásakor közvetve érintettük már a problémát. Természetesnek találjuk, hogy a tradicionális közösségekben, illetve általában a közösségekben az egyéni szándékok többé-kevésbé alárendelődnek a többségi akaratnak. Ez nem is igen történhet másképp, hiszen az egyéni törekvések korlátlan térnyerésekor a közösség elveszti önszabályozó mivoltát, képtelen ellátni funkcióit és így előbb-utóbb szétesik. Hatékony közösségnek tehát érdeke az egyéni szándékok szűk mederben tartása, s még inkább érdeke az egyéni interiorizáció kiváltása, azaz az egyén és a közösség egybevágó ér-

térendszerének kialakítása. Tradicionális közösségekben ez természetesen nem képzelhető el tudatos és szándékos törekvésként, sokkal inkább különféle kényszerek, illetve az interakciók kiváltotta szociálpszichológiai mechanizmusként. HUNYADY György erről azt írja, hogy „a személyek közötti kölcsönhatások egyik pszichológiai következménye az *egyéni különbségek elhalványulása, a csoport homogenizálódása különböző szempontokból*. Ennek tipikus esete az úgynevezett *konformizmus*, az egyéni vélekedés feladása, a csoporttársak kifejezett álláspontjához való igazodás.”¹²

Az egyén és a közösség viszonya ugyanakkor kétoldalú (bipoláris) kapcsolat, amiből az következik, hogy még a tradicionális közösségnek sem lehet érdeke az egyéni törekvések, vélemények teljes elfojtása. TÁRKÁNY-SZÜCS Ernő kutatásai is ezt bizonyítják. A népi jogszokások vizsgálatakor kiderült, hogy tradicionális közösségeink valóban nem ismerték a személyiség fogalmát, latensen mégis olyan igények, cselekvési sémák húzódtak meg a normák mögött, amelyek a személyiség-érvényesítés kifejeződéseinek tekinthetők.¹³ A szétesés és az anarchia veszélye miatt a szervezethez tehát nagyon fontos tényező, de a közösségnek az egyedek különbözőségeiből fakadó eltérések korlátozott kiélését, sőt, bizonyos mértékig a választást is lehetővé kell tennie. Hogy a közösségben nem lehet cél a teljes egyéniségvesztés, illetve, hogy a két ellentétesen ható erőnek egy kényes egyensúlyi helyzetet kell létrehoznia, azt a szociálpszichológiai csoportkutatások is bizonyítják. Ezzel kapcsolatos vizsgálatokat többek között FESTINGER, L., PEPITONE, A. és NEWCOMB, T. M. végzett. Megállapításaik szerint a csoportoknak két, merőben ellentétes kielégülési formát, az individualizációt és az egyéniség elvesztését kell megvalósítania. „Az olyan csoportok, amelyek csupán deindividualizációs helyzeteket képesek nyújtani, valószínűleg nem nagyon stabilak. Jó példa az ilyen típusú csoportra a nagy tömeg. A tömeg pillanatnyi és tűnékeny léte valószínűleg annak a következménye, hogy ez a csoporttípus nem képes kielégíteni az individualizáció iránti szükségletet. Viszont az olyan csoportok, amelyek csupán individualizációs lehetőségeket nyújtanak tagjaiknak, alighanem nem nagyon vonzóak a tagok számára.”¹⁴ A csak egyéniségvesztést nyújtó együttesek ugyanis a belső gátlások erős lecsökkenését, ezzel az anarchia veszélyét idézik fel, a csak individualizációt biztosító csoportok pedig gátolják az együttműködést, a csak közösen elérhető célok megvalósítását. A szokások, tradíciók kimunkálása épp e törekvény egyensúly fenntartását szolgálja. Ezek közösségi (össztársadalmi) méretű dinamikus sztereotípiarendszerek is tekinthetők, melyek e funkciójuk szerint egy csomó tevékenységet rutinná, automatikussá téve feszültséget hárítanak el, illetve emberi energiát szabadítanak fel. Egy bizonyos határig mankót, segítséget nyújtanak az élet, a személyközi kapcsolatok szervezésében, vezetésében; könnyebbé, ritmikusabbá teszik azt, s ezáltal biztonságot is nyújtanak. Természetesen előfordulhat az is, hogy e sémák megmerevednek, a változás gátjaivá válnak, s a közösséget alkotók nyomasztó tehernek érzik őket. Mindez azonban nem cáfolja meg a fentiekben mondottakat, mivel ilyenkor a változás új sémák, normák, tradíciók kialakulásához vezet.

II. A falu fogalma és alapvető jellemzői

Eddig a konkrét társadalmi viszonyoktól függetlenül, némileg általánosan elemeztük a közösség fogalmát. Nézzük meg most vázlatosan azt, milyen tényleges társadalmi alakzatok formájában jelentkeznek.

A különféle társadalmi közösségek közül a *család* alapegységnek tekinthető. Ez napjainkban is így van, de még nyilvánvalóbb volt ez a korábbi évszázadokban. A gazdálkodás mintájével, a társadalom szerkezetével, működésével foglalkozó gazdaságtörténeti, történeti, néprajzi munkák tömege is ezt bizonyítja, de megnyilvánult ez pl. abban is, hogy a lakosságot nem egyedenként, hanem családonként, illetve háztartásonként vették számba. Magyarán ezt a korabeli népszámlálások hiányossága, illetve a nyilvántartási nehézségek létezése, amelyek mind akadályozták a gyorsan változó népesség pontos regisztrálását; a tényleges ok azonban mégis csak az, hogy a tradicionális társadalom funkcionális alapegysége, bizonyos technikai-technológiai kényszerek következtében, nem az egyed, hanem a család, illetve a családot ellátó háztartás volt. A családi háztartás volt az az elsődleges termelő és fogyasztó egység, amely aztán a maga bonyolult

kapcsolatrendszeréből különböző szinteken, több közbeeső közösségen keresztül – pl. rokonság, barátság, szomszédság stb. – létrehozta a nagyobb hierarchikus közösséget, a falut, azt a társadalmi objektumot, ami a tárgyalt fogalompár másik elemét képezi.

A falut, ha lehet, még több tudományág vizsgálja, s ha lehet, még több oldalról közelíti meg, mint a csoportot és a közösséget. Értelmezése, meghatározása is annyiféle, hogy azokat a tanulmány keretein belül számba venni nem is lehet. Így csak néhány tipikus szemlélet és felfogás jelzésszerű bemutatása áll módunkban.

A földrajztudomány a falu külső keretével, a településformával foglalkozik. Számára a falu egy speciális funkciókat ellátó településmorfológiai egység. Többnyire ilyen szempontok szerint határozza meg, s ezek alapján osztályozza.¹⁵

A történettudomány a feudális földtulajdonjog és birtoklási mód felől közelítve vizsgálja a falu problémáját. Ennek megfelelően a falut egy történeti viszonyrendszer egyik elemének, illetve alakzatának tekinti, s elsősorban kialakulását, létrejöttének körülményeit, feltételeit vizsgálja.¹⁶

A gazdaságtörténet ugyanezen aspektusból gazdasági szervezetnek, termelő és fogyasztó egységnek tartja a falut, s a közös gazdálkodás különféle változatait, szintjeit elemzi. A közös szemléleti alap következtében e két utóbbi tudományág vizsgálati területe némileg összemosisodik.¹⁷

A néprajz és a szociológia szemszögéből nézve a falu a társadalmi munkamegosztásban sajátos feladatokat ellátó, sokrétű, bonyolult struktúrájú, hierarchikus társadalomszervezeti egység, s főként ennek ösöszetett szerkezete, változása iránt érdeklődik.¹⁸

A jogtörténet ehhez hasonló aspektusból az adott helyen élő emberi együttesek öngazgatási, szokásjogi kapcsolatrendszerét elemzi, s a falut egy viszonylag autonóm önszabályozó egységnek tekinti.¹⁹

Látható, hogy ki formailag, ki funkcionálisan, illetve történetiségében vagy jelen állapotában vizsgálva közelíti meg a falu problematikáját. E szemléleti dimenziók, vizsgálati területek összegződnek SZABÓ István definíciójában, mikor azt írja, hogy *a falu „települési forma, gazdasági szervezet, társadalmi képlet és jogi közösség”*²⁰ egyszerre, azaz az adott embercsoport élettere és teljes élete egyben. Ez a sokoldalú megközelítés igen figyelemreméltó korunk „szétszabdalt” tudományos világában. Az alapvető folyamatok szempontjából nincs is mit hozzátenni, egy ponton azonban kiegészítésre szorul. A gazdasági szervezet, a társadalmi képlet, a jogi közösség egyedekből áll, s ezek sokirányú, bonyolult kapcsolatrendszere, együttes tevékenysége révén alakul ki. Ha ezt elismerjük, el kell ismernünk a – kapcsolatrendszer és az együttes tevékenység következtében létrejövő – konkrét és közvetlenül megfigyelhető szféra mellett létező másik, áttételes és közvetett szférát, a pszichikus valóságot is, amely – ki merné tagadni? – ugyancsak a kapcsolat- és a tevékenységrendszer révén alakul ki.

A mondottak okán a lehetséges vizsgálati dimenziók közé kell sorolnunk a szociálpszichológiát is, bár ez a tudományág nemigen tekintette kutatási területének a falut. Az egyéb társadalomtudományok ilyen jellegű megközelítése pedig még véletlenül sem fordulhatott elő a közelmúlt tudományában, mivel a fenyegető „rém”, a társadalmi folyamatok „elpszichologizálása”-nak vádja mindig ott lebegett volna a merész vagy hányaveti kutató feje fölött. Szerencsére időközben a szociálpszichológia komoly gyakorlati és kísérleti tapasztalatokkal rendelkező, elméleti rendszert kiépítő diszciplinává vált, s „bedolgozta” magát a tudományok rendszerébe. Ezzel elvileg lehetővé vált a falvak társadalomlélektani kutatása is. Hogy miért csak elvileg, arról a későbbiekben még lesz szó.

Térjünk vissza azonban a faluval kapcsolatos problémák tárgyalásához, annak kifejtéséhez, hogy miért is tartjuk a magunk szempontjai szerint közösségnek és ebbeli minőségében vizsgálatra méltónak.

A falu külső-belső viszonyai, helyzete, sőt funkciói is változtak, módosultak a történelem folyamán. Mások a falu viszonyai történetének első szakaszában, a feudalizmus idején, mások a jobbágyfelszabadítást követő időkben, s megint mást jelent a falu napjainkban. A jogi, gazdasági körülmények változása nyomán természetesen a falvak belső viszonyai is módosultak. A változások hol nyilvánvalóak, hol kevésbé érzékelhetőek voltak, egyvalami azonban: *a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely változatlan* maradt. Véleményünk szerint ez döntő jelentőségű tényező, néhány más egyéb faktorral együtt a falvak létrejöttében és fennmaradásában. A tör-

ténészek hosszú évtizedek óta folytatott ezzel kapcsolatos vitájához mi nemigen tehetünk hozzá semmit, csak csatlakozunk EGYED Ákos véleményéhez, aki azt vallja, hogy „A falvak keletkezésekor egyszerűen az történt, hogy a megtelepülő családok művelhetővé tettek egy bizonyos földterületet, s azon elkezdtek állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozni. Századok folyamán aztán ennek a földművelő-állattenyésztő funkciónak megfelelően kialakult a falurendszer, amely szabályozta a földnek mint termelőeszköznek a művelési-használati módjait. *Eppen ezért válhatott a falu a mezőgazdaság adekvát településformájává.*”²¹ Ebből a modellből bontja ki aztán a falu társadalmának „belső rendező elveit”, a földtulajdonjog, a földhasználat és a személyi függőség különféle módjait, melyek alapján bebizonyítja, hogy „a falu kis társadalma a feudális társadalomnak konkrét alapegysége volt.”²², olyan alapvető társadalmi képlet, melyre egy társadalmi falutípus építhető.

Természetesen egy ilyen alapegység évszázadokig tartó működése nem képzelhető el szervezett együttműködés, egyéni azonosulás nélkül, hiszen a közösség fogalmánál kiderült, hogy ezek hiányában funkcionális zavar, majd anarchia lép fel. Tehát biztos állíthatjuk, hogy *a középkori falu a közösségfajták egyik történeti típusa volt.*

A falu alapegység-jellege a jobbágyfelszabadítás után is sokáig megmaradt, mivel a falvak, illetve a személyek jogi státuszának megváltozása lényegében nem érintette a földhasználati-művelési módok évszázadok során kialakult rendszerét,²³ sem a közösségek működését. Az ipari fejlődés megindulásával azonban a módosulások lassan a közösség belső viszonyaiban is érzékelhetővé váltak. Az egyik oldalról a jobbágyi kötöttségek, illetve a földtulajdonjog teljes korlátozásának megszűnte lehetővé tette a már amúgy is hierarchikus, közösségi rendszer még nagyobb mértékű differenciálódását; a másik oldalról a technikai-technológiai fejlődés és az ennek következtében kialakuló lehetőségek – az árutermelés és a piacorientáltság megjelenése – ugyanezt a hatást erősítve, megváltoztatta a közösségen belül a termelés és fogyasztás, illetve a termelői és fogyasztói magatartás évszázadokon keresztül stabil viszonyát. A piaci kapcsolatok lehetősége, ennek kiszélesedése a gyakoribb és tartósabb külső kapcsolatok, illetve az egyéni érdekelttség megváltozása sok más tényezővel együtt egyértelműen a zárt egységek fellazulása, bomlása irányába hatott. A közösség, amely eddig a gazdasági, társadalmi, kulturális élet minden területén szabályozói ellenőrző funkcióval bírt, lassan elvesztette ezeket, vagy feladatai legalábbis beszűkültek. A cselekvés és a viselkedés módja, az egész élet kialakult és megszabott ritmusa elvesztette az egyénre nézve kötelező jellegét. Új normák és értékek keletkeztek, ezek azonban már egy más gazdasági alapon szerveződött, nyitottabb és mozgékonyabb egységen belül jöttek létre. Ezek nyomán a falu elvesztette társadalmi „alapképlet”-jellegét, a történelmi változások hangsúlya más közösségekre (csoportokra) tolódott át.

Természetesen nem kell gyors és radikális változásra gondolni, hiszen kutatásokkal igazolták, hogy a magyar parasztgazdaságok 70%-a családi gazdaság, azaz többnyire önálló termelői-fogyasztói egység volt még az 1930-as években is.²⁴ Épp ebből következően joggal merül fel a kérdés: vajon a polgári társadalom kialakulásával tényleg megszűnt-e a falu közösségnek lenni? A társadalmi-jogi, illetve a technikai-technológiai kényszerek megszűntével a gazdasági, jogi funkciói nagyrészt felszámolódtak, de az emberek együttese mégis őrzi az évszázados struktúrák lenyomatát. Igaz-e ez a megállapítás? Mennyiben és hol szorul kiegészítésre? E kérdések feltáráshoz is segítségül lehet hívni a szociálpszichológiát. Mint már említettük, ennek elvi lehetősége fennáll, a gyakorlatban azonban sok a buktató. A „pszichologizálás” vadját sem szívesen vállalja senki, nagyobb probléma azonban az, hogy egy ilyen jellegű kutatásnak nincs kidolgozott módszertana, így a kutató többnyire saját kísérletezésére van utalva.

Összefoglalva az elmondottakat, szerettük volna bizonyítani, hogy a falu és a közösség fogalma történeti korszakokon keresztül szorosan összetartozó fogalom párt alkotott, hogy a falu nem csak a materiális szféra egységét, hanem a tudati tényezők közösségét is jelenti. A falu mind strukturálisan, mind funkcionálisan megfelelt a közösség fogalmánál definiált feltételeknek, így bátran állíthatjuk, hogy a falu – történelmének nagy részében – a közösségek egyik történeti típusát jelenti. Hogy ma is az-e még, mennyiben és milyen funkciókkal, az feltárássra, igazolásra szorul.

JEGYZETEK

1. A problémát a Miskolci Hermann Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványainak XVI. kötetében megjelenő „Gazdálkodás és etnikum” c. cikkünkben fejtettük ki részletesen.
2. Pl.: BALOGH I. 1954–55; BELÉNYESSY M. 1955; SZABÓ L. 1969; SZABÓ I. 1976; TAGÁNYI K. 1969; TAGÁNYI Z. 1978; VARGA J. 1967; VARGA J. 1969; VERES É. 1958; WELLMANN I. 1967.
3. Pl.: BOLLA I. – HORVÁTH P. 1977; BÖRCSÖK V. 1971; CSIZMADIA A. 1977; FELSZEGHY B. 1914; FÉL E. 1944; HORVÁTH P. 1960; HORVÁTH Z. 1965; IMREH I. 1973; KULCSÁR K. 1978; SÁPI V. 1966; SZABÓ I. 1943; SZENDREY Á. 1929; SZENDREY Á. 1936/b; SZILÁGYI M. 1973; TÁRKÁNY-SZÜCS E. 1981; TÖRŐ L. 1968; UJVÁRY Z. 1975; VAJKAI A. 1958.
4. Pl.: FESTINGER, L. – PEPITONE, A. – NEWCOMB, T. M. 1973; KELMAN, H. C. 1973; NEWCOMB, T. M. 1973; PATAKI F. 1977; POITOU, J. P. – FLAMENT, C. 1973; SHERIF, M. 1973.
5. Részben ide, részben külön csoportba kellene sorolnunk a problémát szintén „sterilen”, azaz elméletileg, filozófiailag lepárolva, de a szociológia szemszögéből vizsgáló munkákat – mindenekelőtt TÖNNIES, F.: *Közösség és társadalom* c. könyvét –, ezek elemzése azonban igen megnövelné a tanulmány megszabott terjedelmét. Lásd ehhez COOLEY, C. H., HANKISS E., KON, I., KULCSÁR K. és TÖKEI F. erre vonatkozó munkáit.
6. PATAKI Ferenc definíciója szerint ugyanis „a szociálpszichológia a személyes (interperszonális) kapcsolatok pszichikus szerkezetének és dinamikájának törvényszerűségeit, valamint az e kapcsolatokat közvetítő és realizáló pszichikus képződmények természetét vizsgálja meghatározott, konkrét történeti és társadalmi feltételek között. A vizsgálat természetesen kiterjed e kapcsolatok keletkezésére is.” PATAKI F. 1977, p. 30.
7. Ebben az értelemben a definiált fogalom nagyjából megegyezik TÖNNIES közösségi kategóriái közül a „hely közösségé”-nek nevezett fogalommal, de vele ellentétben a közösséget hierarchikusan strukturált együttesnek tartjuk (TÖNNIES, F. 1983); illetve COOLEY csoport-kategóriáiból az elsődleges vagy „face-to-face” csoporttal, mely tradicionális körülmények között – véleményünk szerint – a nagyobb szociális egységre, a falura is alkalmazható. (COOLEY, C. H. 1962.).
8. HUNYADY GY. 1973. p. 35.
9. BARTH, F. 1970. pp. 10–11.
10. KÓSA L. – FILEP A. 1975.
11. SZCZEPANSKI megfogalmazása szerint: „Csoporton bizonyos számú, legalább három olyan személyt értünk, akik egy intézmények által szabályozott kapcsolatrendszerbe tartoznak, bizonyos közös értékekkel bírnak és más közösségektől bizonyos ismertetőjegyek révén különböznek.” idézi HAHN E. 1965. p. 88. Kiemelés tőlem.
12. HUNYADY GY. 1973. p. 25.
13. TÁRKÁNY-SZÜCS E. 1981. pp. 200–208.
14. FESTINGER, L. – PEPITONE, A. – NEWCOMB, T. M. 1973, p. 253. A tömegről mondottak egyébként kiegészítést kívánnának, de mivel témánkhoz lazán kapcsolódik, így nem térünk ki rá.
15. BELUSZKY P. 1965; BOROS F. 1967; KÖRMENDI K. 1976; MAJOR J. 1965; MENDŐL T. 1967; PRINZ GY. 1922. Természetesen ma már komplex szemléletet megvalósító munkák is vannak, pl.: BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1982; LETTRICH E. 1982.
16. Pl.: EPERJESSY K. 1966; EGYED Á. 1981; IMREH I. 1973; KOROMPAY GY. 1954; SZABÓ I. 1966; SZABÓ I. 1969; VARGA J. 1967; VARGA J. 1969.
17. Lásd a 2. jegyzetpontot.
18. A teljesség igénye nélkül csak néhány munkát említünk: ERDEI F. é.n./a; ERDEI F. é.n./b; FÉL E. 1948; FERGE ZS. 1973; FÜSTÖS L. – GALSÁI P. – MANCHIN R. 1982; GUNDA B. 1963; H. SAS J. 1976; KATONA I. 1961; KULCSÁR K. 1969; KULCSÁR K. 1982; MORVAY J. 1951; SZABÓ L. 1965; SZABÓ L. 1968; SZENDREY Á. 1936/a; SZILÁGYI M. 1973; TAGÁNYI Z. 1982; VÁGVÖLGYI A. 1982.

19. Lásd a 3. jegyzetpontot.
20. SZABÓ I. 1969. p. 10.
21. EGYED Á. 1981. p. 11.
22. EGYED Á. 1981. p. 16.
23. Ezt bizonyítja többek között az elkülönítések és a tagosítások évtizedekig elhúzódó folyamata is. Lásd ehhez: FEHRENTHEIL – GRUPPENBERG L. 1930; KLEISZNER Z. 1935; TRÁJBER I. 1933.
24. Tóth Tibor vizsgálatai szerint a falu mint termelési és gazdasági egység – a földtelenek javára – redistributív funkciókat is ellátott. TÓTH T. 1984.

IRODALOM

- BALOGH, I. 1954–55: Határhasználat Hajdúböszörményben a XVIII. században. *Ethnographia* LXV.–LXVI. pp. 441–457, pp. 99–124.
- BARTH, F. 1969: Introduction. In: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo, pp. 1–26.
- BELÉNYESSY M. 1955: A régi szántókörzések. *Néprajzi Értesítő* XXXVII. pp. 52–53.
- BELUSZKY P. 1965: A falusi települések osztályozása. *Földrajzi Értesítő* XIV. 1 pp. 149–163.
- BELUSZKY P. – SIKOS T.T. 1982: Magyarország falutípusai. MTA FKI, Budapest.
- BOLLA I. – HORVÁTH P. 1977: A középkori falukörzések, mint a feudális bíráskodás eszköze. In: *Tanulmányok a falusi közösségekről*. Pécs, pp. 5–33.
- BOROS F. 1967: A településnagyság és az ellátó funkció közötti kapcsolat. *Földrajzi Értesítő* XVI. 2. pp. 239–250.
- BÖRCSÖK V. 1971: A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai. In: *Tápe története és néprajza*. Tápe, pp. 243–255.
- COOLEY, C.H. 1962: *Human Nature and the Social Order*. Scribner's, New York.
- CSIZMADIA A. 1977: A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között. In: *Tanulmányok a falusi közösségekről*, Pécs, pp. 35–54.
- EGYED Á. 1981: *Falu, város, civilizáció*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- EPERJESSY K. 1966: *A magyar falu története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- ERDEI F. é.n./a: *Magyar falu*. Budapest.
- ERDEI F. é.n./b: *A magyar paraszttársadalom*. Budapest.
- FEHRENTHEIL – GRUPPENBERG L. 1930: A tagosítás hatása a terméseredményekre. *Magyar Statisztikai Szemle*, VIII.
- FELSZEGHY B. 1914: *A magyar földközösség igazgatásának összes szabályai*. Budapest.
- FERGE ZS. 1973: *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények sorozat*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- FESTINGER, L. – PEPITONE, A. – NEWCOMB, T.M. 1973: Egyéniségvesztés a csoportban. In: *Szociálpszichológia*. (Szerk.: HUNYADY GY. pp. 251–268). Gondolat Kiadó, Budapest.
- FÉL E. 1944: Egy kisalföldi nagycsalád társadalomgazdasági vázlata. *Kisalföldi Közlemények* I. 3. Érsekújvár.
- FÉL E. 1948: *A magyar népi társadalom életének kutatása*. Budapest.
- FÜSTÖS L. – GALSZAI P. – MANCHIN R. 1983: Kísérlet a falusi társadalom szerkezetének sokváltozós empirikus – történeti elemzésére. In: *A falu a mai magyar társadalomban*. (Szerk.: VÁGVÖLGYI A. pp. 337–338). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GUNDA B. 1963: A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása. In: *Műveltség és Hagyomány* V. Debrecen, pp. 3–12.
- HAHN, E. 1965: Polgári és marxista csoportszociológia. *Valóság* VIII. 9., pp. 85–91.
- HORVÁTH P. 1960: A középkori falusi földközösségek jogtörténeti vonatkozásai. Budapest.
- HORVÁTH Z. 1965: A falusi önkormányzat és a parasztság. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. II. (Szerk.: SZABÓ I. pp. 565–612.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

- H. SAS J. 1976: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. (Békés megyei életmód-vizsgálat alapján.) Budapest.
- HUNYADY GY. 1973: A szociálpszichológiai ismeretek rendszere. In: Szociálpszichológia. (Szerk.: HUNYADY GY. pp. 7–42.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- IMREH I. 1973: A rendtartó székely falu. Kriterion Kiadó, Bukarest.
- KATONA I. 1961: Munkaszervezeti formák és ideiglenes életközösségek idénymunkákon a kapitalizmus korában. Agrártörténeti Szemle III. 4. pp. 534–562.
- KELMAN, H. G. 1973: A szociális befolyásolás három folyamata. In: Szociálpszichológia. (Szerk.: HUNYADY GY., pp. 47–59.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- KLEISZNER Z. 1935: A tagosítások gyakorlati kivitele és gazdasági előnye. Geodéziai Közlöny.
- KOROMPAY GY. 1954: A magyar falutelepülés története és településfajtái. Magyar Építőművészet IX. 7–9. pp. 186–195.
- KÓSA L. – FILEP A. 1975: A magyar nép táji-történeti tagozódása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÖRMENDI K. 1976: Alaprajzi típusok. In: A változó falu. Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 114–128.
- KULCSÁR K. 1969: Az ember és társadalmi környezete. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KULCSÁR K. 1978: A jog etnológiai kutatásának problémája – ma. Valóság XXI. 9. pp. 1–11.
- KULCSÁR K. 1982: A magyar falu és a magyar parasztság. (A történeti-szociológiai háttér vázlat.) In: A falu a mai magyar társadalomban. (Szerk.: VÁGVÖLGYI A. pp. 11–40.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LETTRICH E. 1982: Faluhálózatunk fő vonásai. In: A falu a mai magyar társadalomban. (Szerk.: VÁGVÖLGYI A., pp. 41–90.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAJOR J. 1965: A magyar falvak morfológiai sajátosságainak néhány vonása. Településtudományi Közlemények XV. pp. 29–53.
- MENDŐL T. 1967: Néhány szempont a hazai településhálózat vizsgálata, településeink osztályozása és elhatárolása kérdéséhez. Földrajzi Értesítő XVI. pp. 107–118.
- MORVAY J. 1951: Munkaközösségek és munkacsoportok. Ethnographia LXII. pp. 226–229.
- NEWCUMB, T. M. 1973: A személyek közötti vonzalom megjósolása. In: Szociálpszichológia. (Szerk.: HUNYADY GY., pp. 182–208.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- PATAKI F. 1977: Társadalomlélektan és társadalmi valóság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- POITOU, J. P. – FLAMENT, C. 1973: Társas szerkezet és feladatstruktúra. In: Szociálpszichológia. (Szerk.: HUNYADY GY., pp. 280–303.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- PRINZ GY. 1922: Magyarország településformái, Magyar Földrajzi Értekezések III. Budapest.
- SÁPI V. 1966: Községi bíráskodásunk a feudalizmus utolsó évszázadaiban. JOgtudományi Közlemény XXI. pp. 470–482.
- SHERIFF, M. 1973: Normaképződés csoportszituációban. In: Szociálpszichológia. (Szerk.: HUNYADY GY., pp. 233–250.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZABÓ I. 1943: Népi jogéletkutatás. Társadalomtudomány XXII. pp. 483–485.
- SZABÓ I. 1947: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ I. 1966: A falurendszer kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ I. 1968: A középkori magyar falu. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ I. 1976: Jobbágyságok – parasztok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ L. 1965: A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. Néprajzi Értesítő XLVII. pp. 133–158.
- SZABÓ L. 1968: Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX–XX. században. Szolnok.
- SZENDREY Á. 1929: A közigazgatás népi szervei. Népünk és Nyelvünk I. 1–2. pp. 23–28., 92–103.
- SZENDREY Á. 1936/a: A magyar nemzeti szervezeti emlékei. Ethnographia XLVII. 4. pp. 269–271.
- SZENDREY Á. 1936/b: Néprajz és jogtörténet. Ethnographia XLVII. 3. pp. 144–150.
- SZILÁGYI M. 1973: Mezővárosi közösségek és néphagyomány. In: Mezőberény története II. (Szerk.: SZABÓ F. pp. 179–225.) Mezőberény.
- TAGÁNYI K. 1894: A földközösség története Magyarországon. Budapest.

- TAGÁNYI Z. 1978: A faluközösség helyzete és jövője egy Nógrád megyei faluban. *Ethnographia* LXXXIX. 3. pp. 363–387.
- TAGÁNYI Z. 1982: A faluközösség a változó társadalomban. (Esettanulmány Varsány példáján.) In: A falu a mai magyar társadalomban. (Szerk.: VÁLGVÖLGYI A: pp. 337–356.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÁRKÁNY-SZÜCS E. 1981: Magyar jogi népszokások. Gondolat Kiadó, Budapest.
- TÓTH T. 1984: A magyar mezőgazdaság struktúrája a két világháború között. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat.
- TÖNNIES, F. 1983: Közösség és társadalom. Gondolat Kiadó, Budapest.
- TÖRŐ L. 1968: Munkamegosztás és pástorszervezet a hortobágyi gulyásközösségekben. *Ethnographia* LXXIX. 3. pp. 396–407.
- TRÁJBER I. 1933: Földmérés és Földrendezés a nemzeti munka szolgálatában. Technika.
- UJVÁRY Z. 1975: Szőlőhegyi jogszokások Nagycétényben. In: *Varia Folkloristica* (Szerk.: UJVÁRY Z., pp. 123–128.) Debrecen.
- VAJKAI A. 1958: A hegyközségek kialakulásának kérdése. *Néprajzi Közlemények* XL. pp. 59–70.
- VARGA J. 1967: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VARGA J. 1969: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban (1556–1767). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VÁGVÖLGYI A. 1982: A falusi életkörülmények főbb típusai. In: A falu a mai magyar társadalomban. (Szerk.: VÁGVÖLGYI A. pp. 91–178). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VERES É. 1958: A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. *Történelmi Szemle* II. 3. pp. 379–429.
- WELLMANN I. 1967: Határhasználat az Alföld észak-nyugati peremén a XVIII. század első felében. *Agrártörténeti Szemle* IX. 3. pp. 346–409.